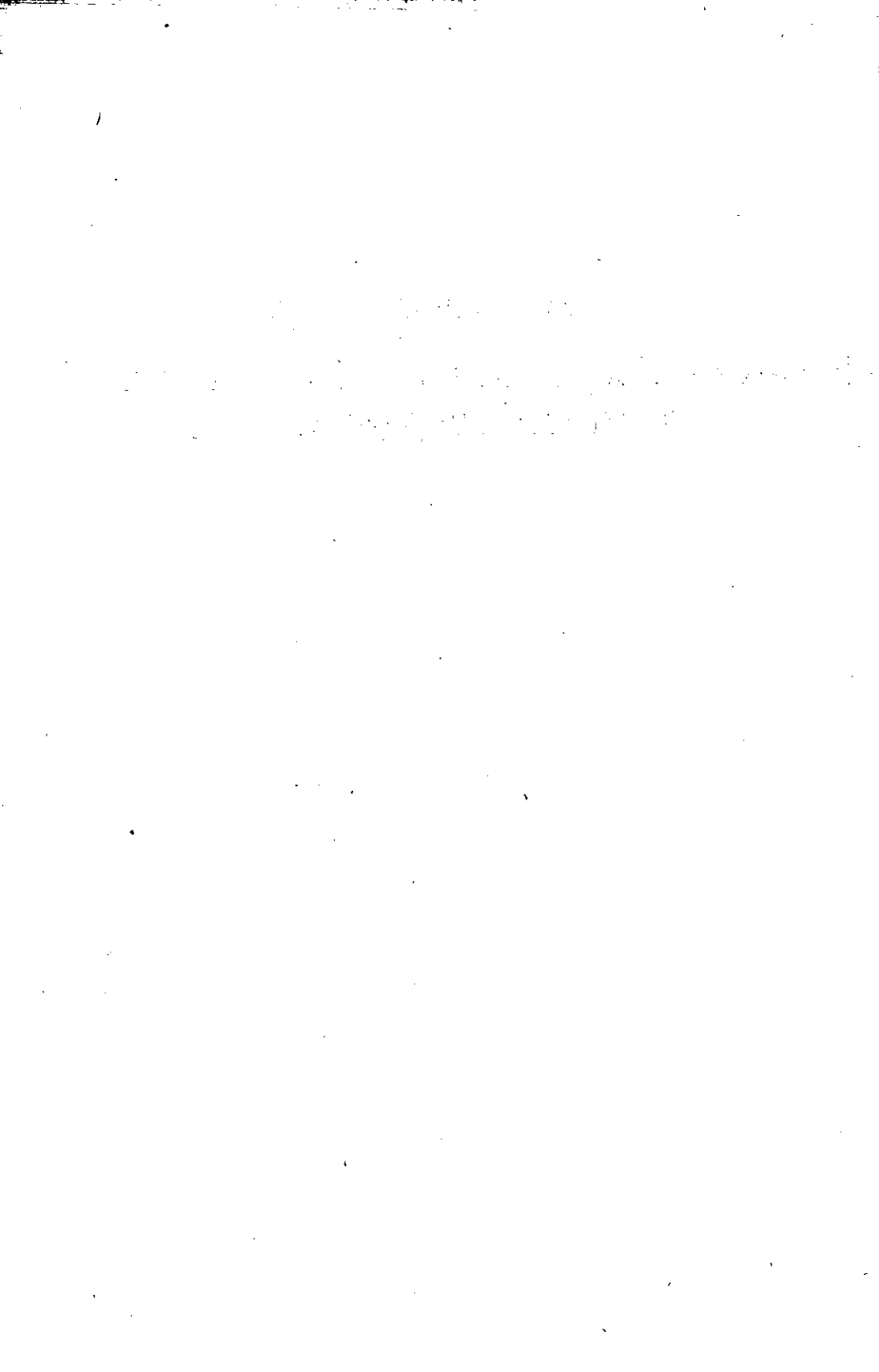

NAGY KÁROLY

Néhány megjegyzés a szankció jellemzőiről
a nemzetközi jogban

A nemzetközi jog szankcióinak kérdése szorosan kapcsolódik a nemzetközi jogsértés és az érte való felelősség intézményéhez. Szankciók alkalmazására akkor kerülhet sor, ha nemzetközi jogsértés történt és ebből következőleg létrejött a jogsértő nemzetközi jogi felelőssége. A nemzetközi jog szankciói tekintetében — hasonlóan a felelősség egyéb problémáihoz — nincs egységes felfogás a jogtudomány művelői között. A nézetek közötti eltérés oka a nemzetközi jog jogi természetéről vagy a felelősség lényegéről alkotott felfogások különbözőségében rejlik. A nemzetközi jog szankcióinak és azok érvényesítésének kérdése ugyanakkor a nemzetközi jog egyik kulcskérdése, mely egy sor más jogi probléma megítélését is meghatározza. Így pl. annyira befolyásolja a nemzetközi jog lényegéről alkotott képet is, hogy az államon belüli jog művelői közül azok, akik kétségbe vonják a nemzetközi jog jogi jellegét vagy a nemzetközi jogi felelősség jogi voltát, rendszerint éppen a nemzetközi jog szankcionálási rendszerének gyengeségére hivatkoznak. Így Marton Géza szerint a nemzetközi jog azért nem jog, mert „...hiányzik belőle az az elem, mely joggá tehetné: a szervezett szankció”¹. Eörsi Gyula a nemzetközi jogi felelősségről szólva ugyancsak a szervezett kényszer alkalmazására képes hatalmat hiányolja a nemzetközi jogban, ami nézete szerint csak esetleg van meg, azt gyakran nem is a jognak megfelelően alkalmazzák és így ez a felelősség ma abban a stádiumban van, amelyben a felelősség a nemzeti államok jogrendjének megszilárdulása előtt volt.² A szankciók létezésének fontosságát már a nemzetközi jog régebbi művelői is hangsúlyozták,³ ezzel összefüggésben azonban el kell ismerni, hogy a szankciók pusztán létezése önmagában nem alkalmas a jog betartásának biztosítására, ahhoz, az is szükséges, hogy ezeket a szankciókat ténylegesen alkalmazzák is. Mint Lenin megjegyzi: „a jog olyan apparátus nélkül, amely kényszeríteni tud a jogszabályok betartására — semmi.”⁴ Mi a helyzet a kényszerítő apparátussal kapcsolatban a nemzetközi jogban? Azt nem lehet mondani, hogy a nemzetközi jogban nem alkalmazható kényszer, ennek

¹ Marton Géza: A nemzetközi jog jogiságának kérdéséhez. Különlenyomat az Ügyvédek Lapjából, Bp. 1916. 32. old.

² Eörsi Gyula: A felelősség jogágazati variációiról. Jogtudományi Közöny, 1978. 1. sz.

³ Így P. Fiore 1898-ban publikált cikkében így írt: „... bármely jogrendszernek az egyének jogaira és kötelezettségeire való rendelkezéseit hiábavalónak és elégtelennek kell tekinteni, ha nem kapcsolódik hozzájuk olyan jogintézmények létezése, melyek alkalmasak a szabályok szankcionálásának biztosítására”. (P. Fiore: De la sanction juridique du droit international, Rev. dr. internat. et. lég. comp. 1898. 6. old.)

⁴ V. I. Lenin Összes Művei, 33. köt. 1965. 90. old.

kifejtésére a gyakorlatban igen sokszor sor is került, azonban a belső jogtól egészen eltérő körülmények között. Ezzel kapcsolatban találóan állapítja meg W. Wengler, hogy „... a jelenlegi nemzetközi jog gyengesége abban áll, hogy a jogkövetkezmények elrendelését és végrehajtását külön szabályozás hiányában pártos fórumoknak ti. a sértett államoknak tartja fenn és a jogkövetkezmények érvényesítése — még a kötelezően megállapított jogellenesség esetében is — általában nem kötelező, hanem csak megengedett”.⁵ A nemzetközi életben valóban nem jött létre külön kényszerítő apparátus, nincs az államok felett álló nemzetközi közhatalom, mely a nemzetközi jogsértések miatt eljárhatna. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a nemzetközi jogban hiányzik a kikényszerítés lehetősége, csupán másként vetődik fel a kikényszerítés problémája, mint az államon belüli jogban. A nemzetközi jogban a kényszer alkalmazásának a jogi lehetősége éppen úgy fennáll, mint az államon belüli jogban, a gyakorlati alkalmazás lehetősége azonban jóval kisebb.⁶

A kényszer és a jog viszonyának problémája azonban az államon belüli jogban is vitatott. A jog burzsoá művelői között fellelhető az a nézet is, mely a jog fogalmát elválasztja a kényszertől,⁷ az uralkodó felfogás azonban az, hogy a jognak fogalmi eleme a kényszer, erre az állápontra helyezkedett már a polgári jogelmélet számos képviselője,⁸ ezt hangsúlyozza a szocialista jogelmélet is.⁹ A modern szocialista jogelmélet azonban azt is hangsúlyozza, hogy a kényszer szerepét nem lehet abszolutizálni és nem lehet a belső jog betartásának egyetlen biztosítékaként kezelni. Így Szabó Imre felfogása szerint a kényszer a jog fogalmi jegye, de nem lényegi vonása, a jog betartásában döntő szerepe van az önkéntes követésnek is.¹⁰ Más nézetek a kényszer tekintetében szélsőséges állápontra helyezkedtek, ami részben bizonyos történelmi körülményekkel is magyarázható. A személyi kultusz időszakában Visinszkij a jog kényszerítő oldalát túlsúlyba helyezte, mintegy hozzáigazította a Sztálin által hirdetett azontéves elmélethez, hogy az osztályharc szakadatlanul élesedik a szocializmus építése folyamán. A személyi kultusz felszámolása után megindult ennek a szemléletnek a felszámolása és mintegy visszahatásként olyan nézetek is megjelentek, amelyek a kényszert nem tekintik a jog fogalmi elemének.¹¹ A kényszer szerepe a szocialista társadalomban természetszerűleg kisebb, mint burzsoá vi-

⁵ W. Wengler: *Völkerrecht*, Berlin—Göttingen—Heidelberg, 1964. I. 501—502. old.

⁶ Valki László még erőteljesebben fogalmazva egyenesen tagadja a nemzetközi szankciók tényleges alkalmazásának lehetőségét. Lásd Valki L.: Van-e szankciója a nemzetközi jognak? *Külpolitika*, 1979. évi 1. sz. 62—63. old.

⁷ Így A. Rivier szerint: „A jognak nincs szüksége kényszerre ahhoz, hogy pozitív jog legyen. A jognak saját létezése van, függetlenül a kényszer tudatától” (*Principes du droit des gens*, Paris 1896. Tome I. 21. old.)

⁸ Így L. Duguit leszögezi, hogy egy szabály akkor válik jogszabállyá, amikor betartása mögött szervezett kényszer jön létre. (*Traité de droit constitutionnel*, Paris, 1927. Tome I. 119. old.) Hasonló nézeten van R. Jhering is (*Der Zweck im Recht*, Lipsce, 1904. Band. I. 249. old.)

⁹ Lásd pl. *Antalfy György—Halász Pál* megállapítását: „A szocialista jogtudomány a szankció nélküli jogszabályt nem tekinti jogszabálynak, mivel a jogi normának lényeges ismérve a mögötte álló állami kényszer.” (*Antalfy Gy.—Halász P.: Társadalom, állam, jog* Bp. 1963. 273. old.) Szabó Imre az általános jogfogalomról szólva ugyancsak leszögezi, hogy az „... olyan magatartási szabályok összessége... amelynek érvényesülését az államhatalom kényszerítő ereje (kiemelés az eredetiben) biztosítja”. (*Szabó I.: A szocialista jog*, Bp. 1963. 47. old.)

¹⁰ Szabó I.: *A szocialista jog*, 47—63. old.

¹¹ Lásd erről bővebben: *Asztalos László: A polgári jogi szankció*, Budapest, 1966. 21—22. old.

szonyok között,¹² tekintve, hogy a hatalomban a többség részesül, azonban minden, az esetek nagyobb részében önkéntesen követett szabály mögött fennáll a kényszerítés lehetősége is.

Hasonló véleménykülönbség alakult ki a kényszer tekintetében a nemzetközi jog elméletében is. Hosszú ideig a nemzetközi jog érvényesítésének egyik lehetséges és jogos eszköze volt a fegyveres erőszak, ezt azonban éppen így fel lehetett használni jogtalan követelések biztosítására is, ami a gyakorlatban igen sokszor előfordult. A nemzetközi kényszernek ennél fogva — mint azt H. Widmer megjegyzi — kettős szerepe volt, alkalmazták jogi szankcióként és szolgálhatja a jogsértő védelmét is.¹³ Nem véletlen, hogy a nemzetközi jog tudománya szembefordult az egyénileg s így önkényesen alkalmazható erőszak gondolatával, mely szélsőségeiben legjobban a fasizmus által kirobantott második világháborúban nyilvánult meg. A második világháború utáni időszak burzsoá nemzetközi jogi irodalmában ezért elterjedt az a nézet, amely a kényszer igazságos és hatékony alkalmazása érdekében annak alkalmazását nemzetközi szervezetre vagy valamiféle világállamra kívánták bízni, melyben kollektív akarat uralkodnék a szuverén állam egyedi akarata felett.¹⁴ A világállam magját többben az ENSZ-ben látják, melynek széles körű átalakítása folytán saját, az államok felett álló törvényhozó, végrehajtó és bírói szerve lenne és külön rendőri erővel rendelkezne.¹⁵ Ezt az utópisztikus elképzelést a gyakorlatban nehéz lenne megvalósítani és megvalósulása esetén egyébként sem érné el a kívánt célt. A világ jelen állapotában ugyanis megosztott, két, egymással ellentétes társadalmi rendszerhez tartozó államokból áll, következésképpen a „világállamban” a nemzetközi közhatalom is szükségképpen valamelyik rendszer kezébe kerülne át. Ezzel kapcsolatban a Szovjetunió Minisztertanácsa elnökének 1958 februárjában az Egyesült Államok elnökéhez intézett üzenete leszögezi: „Az ENSZ nem valamiféle világkormány, amely valamennyi államra kötelező törvényeket és határozatokat hozhatna. Ennek az elvnek a félretétele visszaélésekhez, a kisebbség érdekeinek megsértéséhez, s olyan törekvésekhez vezetne, hogy e szervezetet valamely állam vagy államcsoport javára használják fel.”¹⁶

A nemzetközi jog szocialista tudományában ugyancsak Visinszkij nézete érvényesült, az általa adott nemzetközi jogfogalom eltúlozta a kényszer jelentőségét a jogszabályok betartásának biztosítása terén.¹⁷ A kényszer fontosságát a nemzetközi jog mai szocialista művelői is elismerik¹⁸ annak hangsúlyozásával azonban, hogy a kényszer nem az egyetlen eszköz a jogszabályok betartásának biztosítására¹⁹, azok érvényesülése — mint Haraszi György megállapítja — „az esetek túlnyomó többségében mindenfajta kényszer alkalma-

¹² Lásd erről *Antalfy—Halász*: I. m. 275—276. old.

¹³ *H. Widmer*: *Der Zwang im Völkerrecht*, Leipzig, 1935. 10. old.

¹⁴ Ezt a teóriát fejti ki *Ph. Jessup* (*Modern Law of Nations*, New York 1948. 2—3. old.)

¹⁵ Lásd erről *G. Clark—L. Sohn*: *World Peace through World Law*, Harvard University Press, 1960.

¹⁶ *G. J. Tunkin*: *A nemzetközi jog elméletének kérdései*. Bp. 1963. 193. old.

¹⁷ Lásd *A. E. Visinszkij*: *Voproszju mezsduarodnogo prava i mezsduarodnoj politiki*, Moszkva, 1949. 480. old.

¹⁸ Igen érteletesen jut ez kifejezésre *A. H. Talajevnél*, aki így ír: „Ha a nemzetközi kapcsolatban nem léteznék a nemzetközi jogi normák állami kényszerrel történő betartása, úgy nem lehetne beszélni a nemzetközi jog létezéséről.” (*Juridicseskaja priroda mezsduarodnogo dogovora*, Moszkva, 1963. 131. old.)

¹⁹ *G. Tunkin*: *A nemzetközi jog elméletének kérdései*, 207. old.

zása nélkül történik.²⁰ A kényszer szerepének megítélésében a nemzetközi jog tudományában is találkozunk szélsőséges nézetekkel. Így G. P. Zadorozsnűj szerint „arra az álláspontra helyezkedni, hogy a nemzetközi jog elképzelhetetlen kényszer nélkül, a nemzetközi jog olyan alapvető, mindennapi és legáltalánosabb alkalmazási területének tagadását jelenti, mint az államok közötti békés és barátságos alkalmazás területe.”²¹ Nézete szerint, ha a nemzetközi jogi norma a felek önkéntessége, egyenjogúsága és a kölcsönös előnyök alapján jött létre, úgy bárki másnál inkább ők érdekeltek annak teljesítésében.²² Ebben az álláspontban sok igazság van, a jogot az esetek túlnyomó többségében nem azért alkalmazzák vagy tartják be, mert az szankciók alkalmazását vonja maga után hanem azért, mert a feleknek általában érdekük a szabályok betartása. Ilyen értelemben helyes az a felfogás, hogy a kényszer nem szükségszerűen velejárója a nemzetközi jogszabályok teljesítésének, nem egyetlen biztosítéka azok betartásának. A kényszer szerepe azonban nem a normális teljesítés tipikus esetében jelentkezik, hanem akkor, amikor a felek között egy konkrét kérdésben megszűnik az érdekezésség az esetet szabályozó jogszabály betartása tekintetében. A kényszer tehát a nemzetközi jogban is a jogsértéssel kapcsolatosan merül fel, vagyis, ha nincs jogsértés kényszert sem szabad alkalmazni.²³ Különbség van azonban a kényszer kötelező alkalmazása vagy az alkalmazás lehetősége tekintetében. A nemzetközi jog kikényszerítési rendszerének fentebb idézett bírálói a jogsértés esetén kötelező alkalmazást hiányolták a nemzetközi jogban. A kötelező alkalmazás hiányát úgy lehet tekinteni, mint a nemzetközi jog szankciórendszerének fogyatékosságát, de ez még nem mond ellent sem jogiságának, sem a rajta alapuló felelősségi alakzat jogi jellegének. Mint Sz. F. Kecsekjan megállapítja, nem maga az állami kényszer, hanem ezen kényszer jogsértés esetén való alkalmazásának a lehetősége az, mi a jognak elengedhetetlen ismérve.²⁴

A kényszer kötelező alkalmazásának hiánya nézetem szerint önmagában még nem jelenti azt, hogy a jog kikényszerítése nem eléggé hatékony. A jog szankciója — mint arról még szó esik — egyébként sem szűkíthető le a kényszer alkalmazására, másfelől egyetlen jogterületről sem lehet azt állítani, hogy a jogsértést szükségszerűen követi a jogi represszió. A tipikusan mellérendelt joganyagok kapcsolatát rendező jogágakban, mint pl. a polgári jogban a sértettnek általában nem kötelezettsége az igény érvényesítése, erre csak lehetőség van, és ha nem él ezzel a lehetőséggel, úgy a jogkövetkezmények elmaradnak. Más okokból ugyan, de nem mindig kerül sor szankció alkalmazására a büntetőjogban sem. Itt ugyan a szankcionálás elvben kötelező, de előfordulhat, hogy az elkövető kegyelmet kap, nem lehet kilétét kinyomozni, a sértett nem terjeszt elő magánindítványt vagy nem tesz feljelentést, a jogsértésről az elévülési időn belül nem vesznek tudomást stb.

A nemzetközi jogban a szankció alkalmazása rendszerint más okokból marad el, a sértett állam sokszor azért nem kíván fellépni a jogsértő állammal szemben, mert nem érez maga mögött a fellépéshez szükséges erőt. Az esetek

²⁰ Haraszti—Herczegh—Nagy: Nemzetközi jog, Budapest, 1976. 21. old.

²¹ G. P. Zadorozsnűj: Mirnoe szoszucsesztvovanie i mezdunarodnoe pravo. Moszkva, 1964. 336. old.

²² G. P. Zadorozsnűj: Uo.

²³ Vö. P. Kuris: Mezdunarodnűe pravonarusenije i otvetsztvennosztj goszudraszta, Vilna, 1973. 43. old.

²⁴ Sz. F. Kecsekjan: Pravootnosenija v szocialiszticeszkom obcsesztve, Moszkva, 1968. 66—67. old.

többségében azonban az állami kapcsolatok kétoldalú közös és kölcsönös érdeken nyugvó jellege miatt a gyengébb félnek is van megtorlásra lehetősége (ő sem teljesíti a másik fél által megsértett szerződést, ő is kiutasítja a másik állam polgárait stb.). Fokozottan fennáll ez a lehetőség szövetségesektől támogatott állam esetén.

A szankció mint általános fogalom általában az egyénre hátrányos következményt jelent.²⁵ A hátrány jellege a megsértett szabálytól függően igen sokféle lehet. Az erkölcsi szabályok megszegésének következménye pl. a társadalmi elítélés, az öltözködési szabályok szankciója a nevetségessé válás stb. A szankciókat mindig az a típusú magatartási szabály állapítja meg, amelyet az emberi cselekvés megsértett.²⁶ A jogi szankciót ennél fogva a jog állapítja meg, azaz a jogszabályban jut kifejezésre. A jogszabály a hagyományos felfogás szerint hármas szerkezetű (hipotézis, diszpozíció, szankció) és e szerint a szankció a jogszabály része, annak harmadik eleme.²⁷ Mások ezt a felfogást bírálva kifejtik, hogy a modern jogban a jogi norma elemei nem mindig kapcsolódnak egybe, így lehet, hogy a magatartás és a rá vonatkozó szankció két különböző jogágba kerül.²⁸

Ami a jogi szankció lényegét jelenti, egyesek azt a kényszer fogalmával azonosítják, így A. J. Gyeniszov szerint a szankció utasítás (ukazanie) azokra az állami kényszerítő eszközökre, amelyeket valamelyi tilalom, megsértőivel vagy a jogszabály rendelkezéseit nem teljesítőkkal szemben alkalmaznak.²⁹ Mások a kényszer és a szankció fogalmát egymástól elválasztják.³⁰ Ez a felfogás különösen (és érthetően) a polgári jog művelőinél jelentkezik, hiszen az államon belüli jogban éppen a polgári jog az a jogterület, ahol a szankció állami kényszer nélkül is realizálódhat.³¹ Vita van a tekintetben is, hogy a szankció vajon a jogszabály eleme-e³², hogy van-e a jogosító normának is szankciója³³,

²⁵ Az állam- és jogelméleti irodalomban elterjedt nézet ismeri az ún. pozitív szankció fogalmát is. Így a magyar állam- és jogelméleti tankönyv erről így ír: „A társadalmi normának jogkövetkezménye a szankció. Tehát a jogi következmény és a szankció azonos fogalmat takar, amelyek lehetnek pozitív vagy negatív, azaz hátrányt vagy jutalmat okozó következmények.” (*Antalfy—Samu—Szabó—Szoitáczy: Állam- és jogelmélet, Bp. 1973, 352. old.*) Ez a megállapítás igaz lehet az államon belüli jogban, a nemzetközi jogban azonban a szankciót mint a nemzetközi jogsértés következményét nézetem szerint csak negatív értelemben lehet használni. Az mindenestre bizonyos, hogy — mint arról még szó lesz — a szankció fogalma nem azonosítható a jogkövetkezmény fogalmával.

²⁶ Ezt szögezi le *Búza László*: „Téves volna azt állítani, hogy a jogi normát a többi magatartási szabálytól az különbözteti meg, hogy ezekkel ellentétben szankciója van. Szankció minden magatartási szabályhoz kapcsolódik. Csak a szankció tartalma és jellege más.” (*Búza L.: A nemzetközi jog fő kérdései az új szellemű nemzetközi jogban, Bp. 1967, 14. old.*)

²⁷ Lásd erről *Szabó Imre*: A szocialista jog, 242—246. old., *Antalfy Gy.—Halász P.*: I. m. 269—272. old. A szankció fogalmát ezen hagyományos nézetnek megfelelően *Búza László* úgy határozza meg, hogy az olyan „magatartási szabály, mely az alapszabály megsértése esetére szóló magatartást ír elő.” (*Búza L.: A nemzetközi jog fő kérdései... 15. old.*)

²⁸ *Vö. Sajó András*: Újabb kísérletek a szankció meghatározására, *Jogtudományi Közöny*, 1974. 7. sz. 367. old.

²⁹ *Teoriija goszudarasztva i prava, Szerk.: A. J. Gyeniszov, Moszkva, 1967, 291. old.* Hasonló meghatározást ad *A. F. Sebanov* is (*Normativnue aktü szovetszkogo goszudarasztva, Moszkva, 1956, 7. old.*)

³⁰ Ezen a nézeten van *Sajó A.*: I. m. 371. old. *Asztalos L.*: I. m. 27. old.

³¹ *Asztalos L.*: I. m. 28. old.

³² Lásd erről *Asztalos L.*: I. m. 21—25. old.

³³ Lásd *Sajó A.*: I. m. 372—374. old.

de abban többé-kevésbé egyetértés van, hogy a szankció rendszerint hátrányos jogkövetkezmény. Így P. E. Nedbajlo szerint a szankció a jog nem teljesítésének esetére elrendelt hátrányos jogkövetkezmény.³⁴ Hasonlóan határozza meg a szankció fogalmát Asztalos László³⁵, Antalffy György—Halász Pál³⁶ és Eörsi Gyula³⁷ is. A magyar nemzetközi jogi irodalomban részletesen foglalkozott a szankció kérdésével Valki László, aki ez alatt szintén hátrányos következményt ért, mely többek között „meglevő előnyök elvonásában, anyagi vagy más természetű hátrány okozásában, az erre illetékes szerv által kifejezett helytelenítésben, büntető intézkedésben vagy akár közvetlen fizikai (fegyveres) erő alkalmazásában állhat”.³⁸ A hátrányos jogkövetkezmény csak az esetek egy részében jelent kényszerintézkedést, a szankció realizálódása az esetek egy másik részében kényszer nélkül megy végbe, ez a helyzet pl. az érvénytelenség esetében, mely egy általános jellegű szankció a polgári jogban.³⁹ A szankció alkalmazásának célja a tudat és a magatartás kedvező irányú befolyásolása, vagyis a nevelés, mely az önkéntes követésre indít és így a jog betartását segíti elő, fokozza a jog hatályosulását. *A jogi szankció ennek megfelelően olyan hátrányt jelentő jogkövetkezmény, melynek alkalmazását a jog írja elő a megsértővel szemben és amelynek célja a jog betartásának biztosítása.*

Ami a nemzetközi jogi szankciót illeti, itt a vélemények meglehetősen eltérőek. Ez a felfogásbeli különbség már az elnevezésben is kifejezésre jut, a burzsoá jogirodalomban egyesek a nemzetközi deliktum jogkövetkezményeiről⁴⁰, mások a nemzetközi jog szankciójáról⁴¹ beszélnek, ismét mások alternatívén használják ezt a két kifejezést.⁴²

A szankciót a nemzetközi jogszabály szükségképpeni részének tekintik a nemzetközi jogtudományban is. G. Tunkin ezzel kapcsolatban azon a nézeten

³⁴ P. E. Nedbajlo: *Primenenie szovetszkih pravovüh norm*, Moszkva, 1960. 63. old.

³⁵ Meghatározása szerint a szankció „a jogszabálynak az a szükségszerű eleme, amely a jogszabályban foglalt rendelkezés rendellenes realizálódása esetére biztosított — rendszerint hátrányos — jogkövetkezményeket foglalja magában.” (*Asztalos L.: I. m. 28. old.*)

³⁶ Az általuk adott meghatározás szerint a szankció olyan hátrány, vagy kényszerintézkedés, „... amelyet a jogszabály megsértőjével szemben az államhatalom kiltatásba helyez.” (*Antalffy—Halász: I. m. 272. old.*)

³⁷ Az általa adott meghatározás a következő: „A jogi szankció valamiféle hátrány, amelynek elszenvedésére az állam kényszeríti a felelős személyt.” (Kiemelés az eredetiben) Vö.: *Eörsi Gy.: A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség*, Bp. 1963. 167. old. A szankció fogalmát hátrányos jogkövetkezményként jelöli meg *Bibó István* is. (A szankciók kérdése a nemzetközi jogban, Szeged, 1934. 3. old.)

³⁸ *Valki László: I. m. 53. old.*

³⁹ *Lásd Asztalos L.: I. m. 177. old.*

⁴⁰ Így ezt a kifejezést használja *H. Kelsen* (*Unrecht und Unrechtsfolge im Völkerrecht, Zeitschrift für öffentliches Recht*, Band XII. 1932.), *R. Lais* (*Die Rechtsfolgen völkerrechtlicher Delikte*, Berlin 1932.), *E. Duckwitz* (*Rechtsfolgen bei Verletzung völkerrechtlicher Verträge*, Berlin, 1973.), *Irk Albert* (*Bevezetés az új nemzetközi jogba*, Pécs, 1929. 162. old.), *Faluhelyi Ferenc* (*Államközi jog*, Pécs, 1936. 283—284. old.)

⁴¹ A szankció kifejezést használja *R. Monaco* (*Diritto Internazionale Pubblico*, Torino, 1971. 625. és köv. old.) *J. H. W. Verzijl* (*International Law in Historical Perspective*, Vol. VI. 741. old.), *M. Sibert*: *Traité de Droit International Public*, Párizs, 1951. II. köt. 551. és köv. old.

⁴² Ide sorolható a régebbi magyar nemzetközi jogi irodalomból *Thegze Gyula* (*Nemzetközi jog*, Debrecen, 1930. 430. old.) és *Búza László* (*A nemzetközi jog tan-könyve*, Bp. 1935. 307. old.).

van, hogy a nemzetközi jogszabálynak, mint minden jogi normának sajátossága a szankció.⁴³ A szankciót azonban a nemzetközi jogban sem lehet úgy elképzelni, hogy az szükségképpen minden jogi rendelkezésben megtalálható, mint egy jogszabályi elem lenne, sőt viszonylag ritka is az olyan nemzetközi jogszabály, mely egy magatartást előírva egyben utalna is a be nem tartás jogkövetkezményeire. Č. Csepelka csehszlovák jogász ezzel kapcsolatosan helyesen állapítja meg, hogy bár az esetek abszolút többségében a nemzetközi jogviszonyokat szabályozó normák nem rögzítik le *ex pressis verbis* ezen normák nem teljesítésének jogkövetkezményeit, de ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy ezek a normák nincsenek szankcionálva megsértésük esetén.⁴⁴ A nemzetközi jogtudomány ugyanis szinte teljesen egységes abban, hogy a nemzetközi jog bárminő megsértése lehetőséget ad a sértett félnek szankciók alkalmazására.⁴⁵ Az Állandó Nemzetközi Bíróság is leszögezte egy 1927-ben hozott határozatában, hogy a reparáció akkor is nélkülözhetetlen következménye a nemzetközi egyezmény megszegésének, ha erről maga az egyezmény nem rendelkezik.⁴⁶

A nemzetközi jogi szankció jellegére és fajaira vonatkozólag eltérő nézeteket találunk a nemzetközi jog tudományában. A nemzetközi jogi felelősség civilisztikus felfogásának képviselői abból kiindulva, hogy a nemzetközi jogban nincsenek büntetőjogi szankciók, a jogsértések következményeiben a polgári jog megszokott szankcióit, így elsősorban a *jóváételi kötelezettséget* látják. Ezen a nézeten van pl. H. Buxbaum⁴⁷, R. Lais⁴⁸, G. Salvioli⁴⁹, C. Eagleton⁵⁰, Garcia Amador⁵¹. A felelősség jogkövetkezményének ilyen leszűkítése több szempontból is helytelen. A kártérítés ugyanis nem egyetlen következménye a jogsértésnek, arra más típusú szankciók is alkalmazásra kerülhetnek annál is inkább, hiszen a nemzetközi jogsértésnek nem fogalmi eleme az anyagi kár. Másfelől ha származik is anyagi kár a jogsértésből, a szankciót igen gyakran nem csupán annak megtérítése céljából alkalmazzák, hanem azért is, hogy megfoszszák a jogsértő államot attól, hogy folytassa jogellenes tevékenységét. Kártalanításra sor kerülhet továbbá akkor is, ha nincs jogsértés és így maga a felelősség fel sem merül (pl. amikor egy állam megtéríti azt a kárt, amit egy másik államban levő csapatai a területi állam beleegyezésével lefolytatott hadgyakorlat során okoztak).

⁴³ G. Tunkin: *Teorija mezsdunarodnogo prava*, Moszkva, 1970. 430. old. /

⁴⁴ Č. Csepelka: *Les conséquences juridiques du délit en droit international contemporain*. Acta Universitatis Carolinae, Juridica Monographia, III. Prága, 1965. 16. old.

⁴⁵ Vö.: P. Kuris: I. m. 65—73. old., B. Graefrath—E. Oeser—P. A. Steiniger: *Völkerrechtliche Verantwortlichkeit der Staaten*, Berlin, 1977. 164. old., B. D. Levin: *Otvetsztvennoszty goszudarsztva v szovremennom mezsdunarodnom prave*, Moszkva, 1966. 11. old., A. Modzsorjan: *Szubektü mezsdunarodno-pravovoj otvetsztvennosztyi. Szovetszkoe goszudarsztvo i pravo*, 1969. No. 12. 122. old., P. Guggenheim: *Les principes de droit international public*, Recueil des Cours, Tome 80, 1952. 132. old.

⁴⁶ *Affaire relative à l'usine de Chorzow*, Publications de la Cour P. J. I. Série A, No. 9. 21. old.

⁴⁷ Vö.: H. Buxbaum: *Das völkerrechtliche Delikt*, Erlangen, 1915. 39—43. old.

⁴⁸ R. Lais: *Die Rechtsfolgen völkerrechtlicher Delikte*, Berlin 1932. 19. old.

⁴⁹ G. Salvioli: *La Responsabilité de États et la Fixation des Dommages et Intérêts par les Tribunaux Internationaux* Recueil des Cours, Tome 28. 1929. 248. old.

⁵⁰ C. Eagleton: *The Responsibility of States in International Law*, New York, 1928. 182. old.

⁵¹ F. V. Garcia Amador: *State Responsibility — Some new problems*, Recueil des Cours, Tome 94, 395. old.

Közelebb áll a valósághoz az a nézet, amely a nemzetközi jogi felelősséget a jog általános betartásának eszközeként fogja fel és ennek megfelelően a szankció általános jellegét hangsúlyozza. Így R. Monaco szerint a nemzetközi jog szankcióit két nagy kategóriára lehet osztani, vannak reparatív és büntető szankciók. A reparatív szankciók: a reparáció, az in integrum restitutio és a kártérítés, a büntető szankció pedig a represszália.⁵² Mások a szankciót ennél is sokkal tágabb értelemben fogják fel, így C. Th. Eustathiades szerint a diplomáciai reklamáció vagy egy nemzetközi bírósági eljárás már szankciónak minősül.⁵³ Az Állandó Nemzetközi Bíróság egyik döntésében pedig szankciónak minősítette azt is, ha egy választott bíróság kimondja az állam kötelezettség-szegésének tényét.⁵⁴ A szankció fogalmának a burzsoá nemzetközi irodalomban létezik egy további, a civilisztikus felfogáshoz hasonlóan leszűkített, de azzal ellentétes fogalma, mely a szankció alatt kizárólag kényszerintézkedéseket ért. Ez a véleménye pl. H. Kelsennek, aki a kártérítési kötelezettségről szólva megállapítja, hogy ha azt az állam nem teljesíti, úgy vele szemben kényszerítő aktusokat alkalmaznak és ez a jogellenesség egyetlen következménye.⁵⁵ Hasonló állásponton van L. Reitzer is, aki szerint a nemzetközi jogot a represszália és a háború szankcionálja, melyek jogtalanok lennének, ha nem előzné meg őket jogsértés.⁵⁶ Ehhez a nézethez igen közel áll R. Ago meghatározása, aki — mint az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságának a felelősség kodifikációjával foglalkozó szakreferense — úgy határozza meg a szankciófogalmat, hogy az egy olyan végrehajtó vagy korlátozó eljárás, mely más körülmények között alanyi jogát sértené annak, akivel szemben alkalmazzák.⁵⁷ Ez a felfogás tehát a szankciót lényegében a represszália fogalmával azonosítja.

A nemzetközi jog szankcióival összefüggésben nincsenek egységes nézetek a szocialista nemzetközi jogi irodalomban sem. B. I. Menzinszkij 1951-ben írt kandidátusi értekezésében a szankciót olyan következménynek tekinti, amelyet a nemzetközi jog megsértése esetén alkalmaznak és ezek a következmények — a felelősség formáinak megfelelően — politikaiak és gazdaságiak lehetnek.⁵⁸ Ju. M. Koloszov szerint a szankció a jogsértő jogalannal szemben alkalmazott olyan kényszerítő tevékenység, amelynek sajátos büntetési jellege van.⁵⁹ Ez a büntetési jelleg nézete szerint azt jelenti, hogy a szankció nincs mindig arányban a jogsértés által okozott hátránnyal, azt terjedelmében és jellegében felülmúlhatja.⁶⁰ B. D. Levin meghatározása szerint: „Nemzetközi szankciókon a szó tágabb értelmében olyan különleges intézkedéseket (szpecialnue merü) kell ér-

⁵² R. Monaco: I. m. 628. old.

⁵³ La responsabilité internationale de l'Etat pour les actes des organes judiciaires et le problème du déni de justice en droit international, Paris, 1936. II. 429. old.

⁵⁴ „... pour le cas ou une Puissance aurait manqué à remplir ses obligations ... vis-à-vis d'une autre Puissance la constatation de ce fait surtout dans une sentence arbitral, constitue déjà une sanction sérieuse” (Idézi L. Reitzer: La Réparation comme conséquence de l'act illicite en Droit International, Paris 1938. 21. old.)

⁵⁵ H. Kelsen: I. m. 394—494. old.

⁵⁶ L. Reitzer: I. m. 22. old.

⁵⁷ Huitième rapport sur la responsabilité des Etats, A/CN. 4/318/Add. 3. 5. février 1979. 2. old.

⁵⁸ Idézi V. A. Vaszilenko: Otvesztivennoszty goszudarsztva za mezsduarodnoe pravonarusenija, Kiev, 1976. 224. old.

⁵⁹ Ju. M. Koloszov: Otvesztivennoszty v mezsduarodnom pravé, Moszkva, 1975. 61. old.

⁶⁰ Uo. 62. old.

teni, melyeket államok vagy nemzetközi szervezetek alkalmaznak a nemzetközi jogsértés miatti felelősséggel kapcsolatban a nemzetközi jog nemteljesítése és a nemzetközi kötelezettségek megsértése miatt.”⁶¹ H. Fiumel lengyel jogász meghatározása szerint a szankció az államok olyan közvetlen reakcióját jelenti egy konkrét nemzetközi kötelezettség megsértésére, mely a jogsértő állammal szemben alkalmazott különböző kényszerformák alakjában jelentkezik.⁶² Az idézett felfogások a nemzetközi jog szankcióiban elsősorban bizonyos kényszerítő intézkedéseket látnak. P. M. Kurisz szovjet jogász — aki igen behatóan foglalkozik a nemzetközi jog szankcióival — az alatt szintén olyan jogkövetkezményeket ért, melyek abban jutnak kifejezésre, hogy a jogsértő állammal szemben bizonyos korlátozásokat kényszerrel alkalmaznak.⁶³ A kényszer viszont nézete szerint nem csupán azt jelenti, hogy a jogsértő állammal szemben a fizikai kényszer eszközei kerülnek alkalmazásra (ezt a szerző „tisztá” kényszernek nevezi), hanem azt is, amikor a jogsértés által okozott kártérítési kötelezettségről van szó, ez utóbbit pedig „eszmei kényszernek” (ideálnüe pri-nuzsdenia) nevezi.⁶⁴ Kurisz álláspontjához közel álló véleményt fejt ki Faruksin. Nézete szerint a szankció fogalmát szűkebb és tágabb értelemben kell használni. Szűkebb értelemben szankció alatt a jogsértővel szemben alkalmazott állami kényszerintézkedést kell érteni, míg a szó tágabb értelmében vett szankció a jogtalan tevékenységnek az alábbi nemzetközi jogi következményeit jelenti: restitutio, reparáció, elégtételadás (satisfactio), természetes személyek büntetőjogi elítélése, represszáliák.⁶⁵ A szocialista nemzetközi jogi irodalomban találkozunk olyan kivételesnek tekinthető felfogással is, amely a szankciót nem tekinti a nemzetközi felelősség elemének. Ezen a nézeten van H. Fiumel⁶⁶ lengyel jogász. Ezzel szemben G. Tunkin magát a felelősséget is úgy határozza meg, hogy az szankciók alkalmazását és realizálását jelenti jogsértés esetében és így nézete szerint a tágabb értelemben vett felelősség magában foglalja a szankciókat és azok alkalmazásának lehetőségét is.⁶⁷ A felelősség általános koncepciójával kapcsolatosan ugyanezt hangsúlyozza a szovjet állam- és jogelmélet is.⁶⁸ A nemzetközi jog szankcióival összefüggésben felmerül olyan nézet is, amelyik csak kollektív szankciót ismer el. O. Brück pl. a szankciót — mely nézete szerint kényszer alkalmazását jelenti — úgy határozza meg, mint a nemzetközi jogközösség reakcióját a közösség egy olyan tagja ellen, aki meg-

⁶¹ D. B. Levin: *Otvetsztvennoszty goszudarsztva v szovremennom mezsduarodnom prave*, Moszkva, 1966. 130. old.

⁶² H. Fiumel: *W sprawie pojęcia odpowiedzialności państwa we współczesnym prawie międzynarodowym*, (Az állami felelősség modern nemzetközi jogi fogalmának ügyében) *Panstwo i Prawo*, 1976. 3. sz. 36. old.

⁶³ P. M. Kurisz: I. m. 47. old.

⁶⁴ P. M. Kurisz: I. m. 45—46. old.

⁶⁵ M. X. Faruksin: *Mezsduarodnopravovaja otvetsztvennoszty goszudarszty. szucsnoszty i oszovanie*, 162—163. old. Megjelent: *Mezsduarodnaja pravoszubekt-noszty* (nekotorüe voproszú teorii) c. kötetben, Moszkva, 1971. Főszerkesztő: D. I. Feldman.

⁶⁶ „Ha elismerjük, hogy a nemzetközi szankciók csupán közvetlen reakciók arra, hogy az adott állam megsértette nemzetközi kötelezettségét, akkor nincs alap arra, hogy azokat az állam nemzetközi jogi felelőssége elemeinek tekintsük.” (H. Fiumel: I. m. 39. old.)

⁶⁷ G. Tunkin: *Teorija mezsduarodnogo prava*, 430. old.

⁶⁸ Így pl. O. E. Lejst: a felelősséget úgy határozza meg, hogy az szankciók alkalmazását és realizálását jelenti jogsértés esetében (Szankcii v szovetszkom prave, Moszkva, 1962. 85. old.) Hasonló nézeten van Sz. Sz. Alekszejev: *Obscsaja teorija szocialiszticeszkoje prava*, Szverdlovszk, 1964. II. 182. old.

sérti az ebben a közösségben uralkodó szabályt.⁶⁹ Hasonló nézet a szocialista irodalomban is előfordul. Így E. J. Szkakunov véleménye szerint a fegyveres támadás szankciója csak kollektív intézkedés, nevezetesen nemzetközi szervezet által foganatosított kényszerintézkedés lehet, az egyéni önvédelmet nem lehet ilyennek tekinteni, mivel az csak a fegyveres támadás elhárítására irányulhat, míg a kollektív kényszer célja ezen túlmenően a jogsértő állam megbüntetése.⁷⁰

A nemzetközi jog szankcióinak jellegét a nemzetközi jog sajátosságai határozzák meg. Ha elfogadjuk azt a tételt, hogy a nemzetközi jog nem tekinthető a jog egyik ágának, hanem a jogrendszeren belül elhelyezkedő olyan normarendszer, amely idővel ugyanúgy jogágakra tagozódhat majd, amint ez az államon belüli jogban is történt⁷¹, úgy világos, hogy a nemzetközi jogi felelősség ezen sajátos normarendszer egészére vonatkozó komplex jogintézmény, mely még nem ismeri a felelősségnek azt a differenciáltságát, a jogágazati felelősséget, amely az államon belüli jogban kialakult. A felelősség komplex jellegéből következően a nemzetközi jogsértések is különböző súlyúak, kezdve a legenyhébb károkozástól a legsúlyosabb jogsértésig, az agresszióig, így ezek jogkövetkezményei sem egyformák, azok tehát külön vizsgálандók.⁷² Mind-ebből az is következik, hogy a nemzetközi jogsértések szankcióit a jogsértések súlya, jellege határozza meg és azok is széles skálát ölelnek fel épp úgy, mint az államon belüli jogban, ahol a szankció a késedelmi kamat fizetésétől kezdve az érvénytelenségen át a börtönbüntetésig igen sokféle lehet. A nemzetközi jogban használatos szankciók — ugyanúgy, mint az államon belüli jogban — a jogsértőre hátrányos következményt jelentenek. Mielőtt a nemzetközi jogban szokásos szankciók közötti különbségekre utalnánk, előbb bizonyos különbséget kell tenni a jogellenes cselekmény jogkövetkezményei és szankciói között. A szankciónak mint a jogsértővel szembeni hátrányos jogkövetkezménynek a nemzetközi jogban is az a célja, hogy a jogalanyokat a jog betartására ösztönözze⁷³, a jogsértésnek azonban lehetnek olyan következményei is, melyek ezzel éppen ellentétesen hatnak. Így pl. valamely kétoldalú nemzetközi szerződés megszegése esetén az államok gyakorlata és a szerződések jogát kodifikáló 1969. évi bécsi egyezmény szerint a sértett fél jogosult a szerződést felfüggeszteni, vagy felbontani.⁷⁴ A nemteljesítés miatti felmondás lehe-

⁶⁹ O. Brück: Les sanctions en droit international public. Paris, 1933. 8—9, valamint 229. old.

⁷⁰ E. J. Szkakunov: Szamooborona v mezdunarodnom prave, Moszkva, 1973. 38. old. A szovjet irodalomban hasonló állásponton van K. A. Baginjan is (Borba szovetszkogo gosudarstva protiv agresszii, Moszkva, 1959. 73. old.).

⁷¹ Lásd erről Nagy Károly: A nemzetközi jog jogrendszerbeli helyének és tagozódásának néhány kérdése a jog általános fogalmának tükrében. Jogtudományi Közlöny, 1972. 1—2. sz.

⁷² Ezt a szempontot érvényesítették B. Graefrath—E. Oeser—P. A. Steiniger az NDK jogászai a felelősségről írt közös munkájukban, ahol a felelősség jogkövetkezményeit nem általánosságban, hanem az egyes jogsértésekhez kapcsolódva, differenciáltan vizsgálják. (I. m. 119—199. old.)

⁷³ L. Cavaré: ezt a gondolatot úgy fejezi ki, hogy a szankció célja a megsértett jogrend helyreállítása (Les sanctions dans le cadre de l' O. N. U. Recueil des Cours, 1952. Tome 80. 243. old.)

⁷⁴ A szerződés 60. cikke kimondja: „Kétoldalú szerződésnek az egyik fél által történt lényeges megszegése feljogosítja a másik felet arra, hogy a szerződésszegésre, mint a szerződés teljes vagy részbeni megszűnésének vagy alkalmazása felfüggesztésének okára hivatkozzon.” A bécsi szerződésnek ez a rendelkezése az állami gyakorlatban gyökerezik (példákat lásd A. Ch. Kiss: Répertoire de la pratique

tősége kétségkívül a jogsértés jogkövetkezménye, az ad rá alapot, de nem a jogsértés szankciója⁷⁵, hiszen a felmondással éppen az a szerződés szűnik meg, amelyből a megsértett kötelezettség származott és így a felmondás ahelyett, hogy biztosítaná az eredeti alapkötelezettség betartását, megszünteti azt. A nemzetközi jogsértésnek vannak további olyan jogkövetkezményei is, amelyek nem minősülnek szankciónak. Így a nemzetközi kötelezettség megszegéséből eredő kár esetén szükségképpen beáll az okozott kár megtérítésére vagy jóvátételére vonatkozó kötelezettség⁷⁶, mely kétségkívül a jogsértés jogkövetkezménye. Ez azonban nem szankció, hanem csupán egy az eredeti, nem teljesített, primér kötelezettség mellett létrejött, másodlagos, ex delicto eredetű kötelezettség, mely nem teljesítés esetén éppen úgy kényszeríthető ki, mint az állam eredeti vagy bármely más, nem deliktumból származó kötelezettsége.⁷⁷ Amint ezt Guggenheim helyesen megállapítja, ha a reparációs kötelezettség a jogsértés fő szankciója lenne, úgy ebből az következne, hogy a reparációs kötelezettség visszautasítása esetén a sértettnek nem lenne más lehetősége, mint mindig és újból ad infinitum benyújtani kártérítési igényét, amit képtelen lenne kielégíteni a jogsértő beleegyezése nélkül.⁷⁸ Maga a kártérítési kötelezettség tehát nem minősíthető szankciónak, annak csak a kártérítés ténye tekinthető — amennyiben ténylegesen megvalósul. *Ha elmarad a kár megtérítése, úgy elmarad maga a szankció is és ezzel nem kerül sor a felelősség viselésére sem*, maga a kártérítési kötelezettség — mint szankción kívüli jogkövetkezmény viszont változatlanul fennáll.

A nemzetközi jog szankcióival kapcsolatosan olyan állásponttal is találkozhatunk, mely a szankciót nem tekinti jogkövetkezménynek. Így Valki László szerint „a nemzetközi jog rendszerében a szankció csak *tényszerű* (kiemelés az eredetiben) következménye lehet a jogsértésnek de nem jogkövetkezménye”.⁷⁹ Ennek oka nézete szerint többek között az, hogy a nemzetközi jogban nincs kötelező bíraskodás, mely feltétlenül eldöntené, hogy volt-e jogsértés és azt ki követte el, ennél fogva az érintett államok jogon kívüli eszközökkel, pl. tárgyalások útján igyekeznek a konfliktust megoldani, ezek sikertelensége esetén pedig maguk döntenek el, hogy alkalmaznak-e szankciót és így a sértett fél saját ügyének bírója lesz.⁸⁰

A nemzetközi életben tényleg az államok maguk döntenek el azt a kérdést,

française en matière de droit international public. Paris 1962. Tome I. 104—105. old., G. Guggenheim: Répertoire suisse de droit international public, Bern, 1975. 264. old.) és így — mint azt a Nemzetközi Bíróság 1971. június 21-én Namíbiával kapcsolatos tanácsadó véleménye megállapította — a szakásjogban már kialakult szabályt rögzít. (I. J. C. Reports, 1971. 47. old.)

⁷⁵ Így *Haraszti György* szerint a felbontási jogosultság nem represszália, hanem „... az államok egyenlőségének elvéből következik és a pacta sunt servanda elv szükség szerű kiegészítője”. (A nemzetközi szerződések megszűnése, Bp. 1973. 129. old.)

⁷⁶ Ezt szögezi le az Állandó Nemzetközi Bíróság a Chorzow-i gyár ügyben hozott határozata: „... that is a principle of international law, and even a general conception of law, that any breach of an engagement involves an obligation to make reparation” (P. C. J. I. Collection of Judgments, Series A. No. 17, 29. old.)

⁷⁷ Ezen a nézeten van *H. Kelsen* (I. m. 493—494. old.), *D. B. Levin*: (I. m. 130. old.), *H. Fiumel* (I. m. 36—37. old.)

⁷⁸ *P. Guggenheim*: Traité de droit international public. Genève 1954. Tome II. 6—64. old.

⁷⁹ *Valki László*: I. m. 59. old.

⁸⁰ *Valki László*: I. m. 58—59. old.

hogy érte-e őket jogsérelem és hogy erre alkalmaznak-e valamilyen szankciót. Ennek oka az, hogy — mint azt már D. Anzilotti is kifejtette — nem létezik egy jogilag megszervezett felsőbb hatalom az egyes államok felett, hogy megtorolja a nemzetközi jog normáinak megsértését, így ilyen szervezet hiányában kénytelen maga a sértett állam fellépni a jogsértővel szemben.⁸¹ Kérdés azonban, hogy ez a megoldás vajon alapvetően különbözik az államon belüli jog szankciórendszerének alkalmazásától? A nemzetközi jogsértések az állam ellen irányuló, rendszerint súlyos sérelmet jelentenek, mellyel szemben a sértett állam, szervei útján maga jár el. Ugyanez a helyzet azonban akkor is, ha az államot magát belülről éri valamely közvetlenül ellene irányuló jogsértés. Így pl. államellenes szervezkedés vagy felkelés esetén a sértett állam szervei, nem pedig egy harmadik állam hatóságai járnak el a résztvevőkkel szemben. Ha feltételezzük, hogy az államfő pártatlanul és a jognak megfelelően jár el, amikor megadja vagy megtagadja a kegyelmet a szervezkedés vagy felkelés vezetőitől, úgy ennyi erővel azt is feltehetjük, hogy a nemzetközi jognak megfelelően dönt arról is, hogy államát más állam részéről ért sérelem esetén alkalmazzanak-e szankciót vagy sem. A jogvita abszolút pártatlan felülvizsgálása az államon belüli jogban is csak akkor áll tehát fenn, ha a vita az államnak alárendelt személyek vagy szervek között keletkezik. Az állam alapvető érdekeit ért sérelem esetén — jöjjenek azok kívülről vagy belülről — az állam maga fog — természetesen szervei útján — dönteni saját ügyében is. A felelősség a nemzetközi jogban is a jog által — igaz nem kielégítően — szabályozott intézmény a felelősséget érvényre juttató szankciók alkalmazása ennél fogva jogi következménynek tekinthető, mivel alkalmazását a jog megsértése teszi lehetővé és az messzemenő joghatásokat, jogok keletkezését, változását vagy megszűnését eredményezheti, tehát nem tekinthető jogon kívüli folyamatnak. Másfelől a felelősség jogkövetkezmenyei és szankciói között olyan különbség tehető, hogy a felelősségnek vannak szankciónak nem minősíthető jogkövetkezmenyei. A felelősség jogkövetkezmenye ennél fogva tágabb fogalmat jelent a szankciónál.

A szankció és a nemzetközi felelősség szankciónak nem tekinthető jogkövetkezmenyei között bizonyos további különbségek is tehetők. A jogtalan cselekménynek ugyanis vannak olyan jogkövetkezmenyei, amelyeket a nemzetközi jogsértés szükségképpen és mindig kivált. Ez azt jelenti, hogy a jogkövetkezmenyek egy részének beállása nem hárítható el. Ezzel szemben a szankció olyan jogkövetkezmeny, amely alkalmazása a sértett állam vagy államok diszkrecionális joga. Ezen tétel alól két kivétel képzelhető el, egyrészt a nemzetközi szerződés semmissége, másrészt az ENSZ által alkalmazott az a szankció, hogy a nála be nem iktatott szerződésekre nem lehet az ENSZ előtt hivatkozni.⁸² A két kivétel közül azonban az egyik csak látszólagos, a másik eset-

⁸¹ D. Anzilotti: Teoria generale responsabilità dello stato nel diritto internazionale, Firenze, 1902. 82—83. old.

⁸² Erről az Alapokmány 102. cikke intézkedik, mely kimondja:

„1. Az Egyesült Nemzetek bármely tagja által a jelen Alapokmány hatályba lépése után kötött minden nemzetközi szerződést és megállapodást a Titkárságnál a lehető leghamarabb be kell iktatni és a Titkárságnak azt közzé kell tennie.

2. Olyan nemzetközi szerződésre, vagy megállapodásra, amelyeket a jelen cikk 1. pontja rendelkezéseinek megfelelően nem iktattak be a szerződésben vagy megállapodásban részes felek az Egyesült Nemzetek egyetlen szerve előtt sem hivatkozhatnak.”

ben, a semmisségnél is csak félig valósul meg. A semmisségnek ugyanis két esete van a mai nemzetközi jog szerint, az egyik eset, amikor a szerződés az egyetemes nemzetközi jog kogens jellegű normájába ütközik.⁸³ Ilyenkor tulajdonképpen mindegyik szerződő fél jogot sértett, mivel szembefordultak az egész nemzetközi jogközösséggel — amely jelen esetben a sértett fél — és a semmisség a jogközösség szankciója a közérdekű nemzetközi jogszabályt hatályon kívül helyezni kívánó államokkal szemben. Ezt a szankciót az államok összessége határozza el és érvényesíti, ő van jogosítva megváltoztatni is, tehát elvben érvényesül az a szabály, hogy a szankciót a sértett állam alkalmazza, maga az alkalmazás azonban nem diszkrecionális jellegű. Ilyenkor ugyanis a semmisség szükségyszerűen mindaddig bekövetkezik, amíg a kérdéses kogens szabály hatályban van.

A semmisségnek a bécsi szerződés által szabályozott másik esetében — amit nézetem szerint nem is lehet semmisségnek tekinteni a kifejezés általános jogi értelmében⁸⁴ —, amikor a szerződést fenyegetés vagy erőszak hatására kötötték, a semmisségre a sértett félnek kell hivatkoznia, azt nem hivatalból fogják megállapítani, így tőle függ a szankció érvényesítése. Hasonló a helyzet a beiktatás elmulasztásával kapcsolatban is, ugyanis a szankció érvényesítése az ENSZ diszkrecionális joga, méltányos esetben attól el is tekinthet, így pl. a Nemzetközi Bíróság több esetben nem utasította vissza a szerződésekre való hivatkozást azon a címen, hogy azokat nem iktatták be, igaz, hogy ezek a szerződések éppen a bíróság hatáskörét kimondó kompromisszumok voltak.⁸⁵

A szankcióknak, mint lehetséges jogkövetkezményeknek többféle osztályozása képzelhető el. Így vannak olyan szankciók, melyeket az államok egyénileg alkalmaznak és vannak kollektíve, azaz több állam által alkalmazott szankciók. Ez utóbbiak annak dacára különbözhetnek az egyénileg alkalmazott szankcióktól, hogy formailag ugyanolyan intézkedést jelentenek. Így pl. ha az egyik állam a másikkal megszakítja a diplomáciai, kereskedelmi, hírközlési, közlekedési kapcsolatot, ez olyan hátrányt jelentő intézkedés; ahol alig van különbség a sértő és a sértett állam helyzete között, a hátrány tulajdonképpen mindkettőt éri. Ha viszont ugyanezt az intézkedést kellően nagyszámú állam alkalmazza, úgy a hátrány egyértelműen a jogsértő oldalán van, amely ezzel mintegy elszigetelődik, a szankció itt annyival súlyosabb az előbbihez képest, hogy már minőségi különbség jön létre. Kollektív szankció kifejezhető nemzetközi szervezetek részéről is anélkül, hogy ezáltal a szankció jellegében

⁸³ Erről intézkedik a bécsi szerződés 53. cikke, mely kimondja: „A szerződés semmis, ha megkötésének idején az általános nemzetközi jog valamely feltétlen alkalmazást igénylő szabályába ütközik”, továbbá a 64. cikk, mely így szól: Ha az általános nemzetközi jog új imperatív szabálya alakul ki, valamennyi ezzel a szabállyal ellentétben fennálló szerződés semmissé válik és megszűnik.” A semmisség nemzetközi jogi problémáiról lásd *Haraszti György: Reflections on the Invalidity of Treaties, Questions of International Law, Leyden—Budapest, 1977. 59. és köv. old.*

⁸⁴ Az erőszak hatása alatt kötött és a bécsi szerződés által semmisnek nevezett szerződés esetében ugyanis a sértett félnek kell megtámadnia valamely fórumon a szerződést az erőszak tényére hivatkozva, ha ezt nem teszi, a szerződés érvényben marad és így ez az eset inkább megtámadhatóságnak minősíthető. A semmisség ugyanis a belső jogban azt jelenti, hogy azt hivatalból kell figyelembe venni, arra bárki hivatkozhat és megállapítására külön eljárásra nincs szükség. (Lásd erről *Weiss Emília: A polgári jogi semmisség néhány kérdése, 1965. 5. sz. 196. old.*)

⁸⁵ Lásd erről: *F. Boudet: L'enregistrement des accords internationaux. Revue Générale de Droit International Public, 1960. 603. old.*

különböznék a többi állam által közösen kifejtett szankciótól. Így pl. a kereskedelmi, diplomáciai stb. kapcsolatok megszakítását nemzetközi szervezet is elrendelheti, ezeket a szankciókat azonban nem a szervezet, mint önálló jogalany, hanem a tagállamok foganatosítják, így ebben nem különbözik a kollektív kényszertől.

A szankciók között vannak azonban olyanok is, amelyek csak nemzetközi szervezetek által kerülhetnek alkalmazásra, ilyenek pl. a nemzetközi szervezettel való kizárás, vagy a tagsági jog felfüggesztése, a szervezetben való szavazási jog megvonása. A szankciók másfelől lehetnek olyanok, melyek egyébként *megengedett cselekmények*, ezeket nevezi a nemzetközi jogtudomány retorzióknak⁸⁶ és lehetnek olyan *kényszerintézkedések*, melyek önmagában jogtalanok lennének, ha nem jogsértés miatt és szankcióként kerülnének alkalmazásra.⁸⁷ Ez utóbbiakat nevezik represszáliának.⁸⁸ Miután a fegyveres kényszer alkalmazását a modern nemzetközi jog béke idején megtiltja, a represszália mai viszonyok között nem állhat fegyveres erő alkalmazásában.⁸⁹

A nemzetközi jogban alkalmazott szankciók sajátossága — mint arról korábban már szó esett —, hogy azt általában a jogaiban sértett állam alkalmazza. Ez egyenesen következik abból, hogy a nemzetközi jogi felelősség a hagyományos felfogás szerint csupán kétoldalú jogviszonyt jelent a sértett és a jogsértő állam között,⁹⁰ így annak szankcionálásában a jogközösség többi tagja ál-

⁸⁶ Így pl. *H. Widmer* a retorzió alatt olyan intézkedést ért, melynek nem szükségszerű előzménye az érdeksérelem és mindig szabályszerű, azaz sohasem sért jogot. (I. m. 25—26. old.).

⁸⁷ Ezt az elvet hangsúlyozza a Német—Portugál Választott Bíróság 1928-ban hozott határozata (Nauliaa ügy), melynek két mondata így szól: „La première condition — *sine qua non* — du droit d'exercer des représailles est un motif fourni par un acte préalable, contraire au droit des gens” ... „*Elle serait illégale si un acte préalable, contraire au droit des gens n'en avait fourni le motif*” (Kiemelés az eredetiben) Nations Unies, Recueil des sentences arbitral, vol. II, 1027. és 1026. old.

⁸⁸ *P. Guggenheim* ezzel kapcsolatban megállapítja: „A represszáliák a jogsértés látszatát öltik fel ennek oka kizárólag a nemzetközi jog primitív jellege: a szankciók, amennyiben kényszerintézkedésről van szó valójában önvédelmi aktusok. Mivel a nemzetközi jog nem ismer differenciálást a funkciók között, így ez az egyedüli lehetőség arra, hogy a sértett jogalany reagálhasson az őt ért jogsértésre.” (Traité de droit international public, Genf, 1954. Vol. II, 84. old.).

⁸⁹ Az erőszak tilalmát elsősorban az ENSZ Alapokmánya mondja ki (2. cikk 4. pont), ezen kívül erre utal a represszália alkalmazásával összefüggésben az ENSZ Közgyűlésének az államok közötti baráti kapcsolatokról szóló 1970. évi határozata is, mely kimondja: „States have a duty to refrain from acts of reprisal involving the use of force.” (Vö.: Die Entstehung der UNO. Dokumente, Band I. Berlin, 1977. 345. old.).

⁹⁰ Így pl. *E. Jimenez de Arachaga* erről így ír: „Valahányszor egy nemzetközi jogszabályban előírt kötelezettség akár tevés, akár mulasztás általi megszegése következik be, automatikusan egy új jogviszony keletkezik. Ez a jogviszony egyrészt azon jogalany között jön létre, akinek a cselekmény felróható és aki köteles megfelelő kártérítést nyújtani, másrészt azon jogalany között, akinek igénye van a jogsértés miatti reparációra.” (International Responsibility 533. old. Megjelent: *M. Sorensen*: Manual of Public International Law, London—Melbourne—Toronto, 1968.) Kétoldalú jogviszonynak minősítette a felelősségi jogviszonyt az Alladó Nemzetközi Bíróság 1938-ban hozott ítélete is: S'agissant d'un acte imputable à l'État et décrit comme contraire aux droits conventionnels d'un autre État la responsabilité internationale s'établirait directement dans le plan des relations entre ces États” (Phosphat du Maroc, C. P. J. I. Série A/B No. 74. 28. old.).

talában nem érdekelt.⁹¹ A sértett állam a szankciókat önszegély formájában⁹² alkalmazza a jogsértővel szemben. Az utóbbi időben azonban egyre inkább tért hódít az a felfogás, amely szerint vannak olyan súlyos nemzetközi jogsértések, melyek minden államra veszélyt jelentenek és velük szemben nemcsak a közvetlenül sértett, hanem minden állam felléphet és szankciókat alkalmazhat, vagyis a felelősségi jogviszony a sértő állam részéről erga omnes obligatio-t hoz létre.⁹³ Kétségtől ilyen, valamennyi állam érdekét sértő cselekmény a béke megszegése vagy veszélyeztetése, amelynek esetében a jelenleg hatályos nemzetközi jog közhatalmi jellegű kényszer tesz lehetővé annak dacára, hogy az államok, mint legfontosabb jogalanyok felett nincs semmiféle szuperállam. Nem tekinthető ilyennek az ENSZ sem, abban az esetben azonban, ha valamennyi állam támadó cselekményéről van szó, az ENSZ Biztonsági Tanácsa mint a nemzetközi közhatalmi gyakorlója szerepel, a sértett államtól függetlenül — sőt akár annak akarata ellenére — kényszerrendszabályokat, azaz szankciókat alkalmazhat.⁹⁴ Az ilyen esetben alkalmazott szankciók közhatalmi jellegűek, mivel azt mindenki, tehát a nem tagállammal szemben is lehet alkalmazni és ehhez minden tagállam köteles segítséget nyújtani. Az ilyen közhatalmi jellegű szankció a nemzetközi jogban azonban *kivételes*, csak a legsúlyosabb jogsértésekkel szemben alkalmazható, a jogsértések jelentős részénél változatlanul az önszegély dominál.

A jelen cikk nem tekinti feladatának a nemzetközi jog lehetséges szankcióinak részletes vizsgálatát, mindössze a nemzetközi jogi szankció fogalmi ismerveit igyekezett megközelíteni a szankció általános, belső jogi fogalmához viszonyítva. Ennek megfelelően a nemzetközi jog szankcióinak sajátosságai az alábbiakban foglalhatók össze:

1. A nemzetközi jogi szankció — mint minden jogi szankció — jogsértés esetén kerül alkalmazásra és lényegét tekintve a jogsértőre hátrányos következményeket jelent, melyek azonban nem szükségképpen kényszerítő jellegűek.

2. A szankciókat tágabb értelemben úgy kell tekinteni, mint a jogellenesség jogi következményeit, vannak azonban a jogsértésnek nem szankció jellegű jogkövetkezmenyei is.

3. A szankció alkalmazásának célja a jogsértő államot a jog betartására és az általa okozott sérelem jóvátételére szorítani.

4. A szankciót a nemzetközi jogban tipikusan mint önszegélyt a sértett állam alkalmazza, vannak azonban olyan jogsértések, melyekkel szemben bármelyik állam felléphet, sőt kivételesen közhatalmi jellegű szankció is van, melyet az ENSZ Biztonsági Tanácsa jogosult alkalmazni.

⁹¹ Hasonlóan Valki László: I. m. 62. old.

⁹² Az önszegélyről lásd E. J. Szakunov: Szamooborona v mezdunarodnom prave, Moszkva, 1973. 15—29. old.

⁹³ Ezt a nézetet fogadta el a Nemzetközi Bíróság is egy 1970-ben kelt ítéletében: „In particular an essential distinction should be drawn between the obligations of a State towards the international community as a whole and those arising vis-a-vis another State in the field of diplomatic protection. By their very nature the former are the concern of all States. In view of the importance of the rights involved, all States can be held to have a legal interest in their protection they are obligations erga omnes” (Kiemelés az ítéletben) Barcelona Traction Light and Power C. L. Judgement, I. C. J. Reports, 1970. Second phase 32. old.

⁹⁴ A Biztonsági Tanács békefenntartó szerepéről lásd Prandler Árpád: Az ENSZ Biztonsági Tanácsa, Budapest, 1974. 114—141. old.

SOME REMARKS ON THE CHARACTERISTICS
OF SANCTION IN INTERNATIONAL LAW

(Summary)

Sanction, as a general legal institution, means the application of some disadvantage opposite to the injurer. The sanctions of international law are in a close connection with the institution of responsibility in international law. A sanction may only be applied against the injurer. Sanction is the legal consequence of an international delict. The international delict is connected, apart from this, with other legal consequences, as well, having no sanction character. Such is, for instance, the obligation of compensation or reparation. This is an obligation of secondary character that followed from the original, non-fulfilled obligation of primary character. Sanction does not mean necessarily a constraining action. Thus the nullity of an international treaty or the exclusion from an international organization is also a sanction. Constraint is not necessarily a concomitant of the observance of the international legal rules. It is typical that States follow these rules spontaneously, in their own interest. The application of constraint occurs only if the identity of interests ceases to exist among the parties in respect of observing a concrete international legal rule. As in international life there is no organization above States, in case of a violation of international law the injured State cannot avoid proceeding itself, applying a sanction in the form of self-help. This is connected with that the legal relation of responsibility is typically created between the injurious State and that injured in its rights. Thus, the international legal community is immediately not interested in applying sanctions. There are, however, some delicts (e. g. aggression) which induce a responsibility of *erga omnes* character (being valid towards everybody). In this case, all members of the legal community are entitled, and the UNO-members are even obliged, to intervene against the injurer in the way determined by the Security Council of the UNO.